

O'SMIRLARNING KASBIY TANLOVIDA XARAKTEROLOGIK OMILLARNING PREDIKTIV AHAMIYATI

B.A.Bashirov¹

Mas'ul muallif: Bashirov Botirbek Abduvohobovich, Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi.

Accepted: 08 Sentabr 2026

Published: 08 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Bashirov, B. A. O'SMIRLARNING KASBIY TANLOVIDA XARAKTEROLOGIK OMILLARNING PREDIKTIV AHAMIYATI / B. A. Bashirov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 1. — B. 16–19.

1. Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smirlarning kasbiy tanlovida xarakterologik omillarning prediktiv ahamiyati yo'naltirilgan nazariy-empirik sintez asosida tahlil qilindi. Tadqiqotning markazida xarakter xususiyatlarining kasbiy tanlov aniqligi, kasbiy ikkilanish, kasbiy qaror qabul qilishga doir o'ziga samaradorlik, kasbiy identifikatsiya, qiziqishlar va rejalashtirish bilan qanday bog'lanishi masalasi turadi. O'smirlar ishtirokidagi empirik tadqiqotlar hamda meta-analitik va sistematik sharhlar qiyosiy tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: o'smir, kasbiy tanlov, xarakterologik omillar, shaxs xususiyatlari, prediktor, vijdonlilik, nevrotizm, tajribaga ochiqlik, kasbiy ikkilanish, kasbiy o'ziga samaradorlik.

ПРОГНОСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ХАРАКТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ВЫБОРЕ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В статье анализируется прогностическая значимость характерологических факторов в профессиональном выборе подростков на основе направленного теоретико-эмпирического синтеза. Рассмотрены связи личностных черт с определённой профессионального выбора, карьерной нерешительностью, самоэффективностью принятия карьерных решений, профессиональной идентичностью, интересами и планированием

Ключевые слова: подросток, профессиональный выбор, характерологические факторы, личностные черты, предиктор, добросовестность, нейротизм, открытость опыту, карьерная нерешительность, самоэффективность.

THE PREDICTIVE SIGNIFICANCE OF CHARACTEROLOGICAL FACTORS IN ADOLESCENTS' CAREER CHOICE

Abstract. The article examines the predictive significance of characterological factors in adolescents' career choice through a directed theoretical and empirical synthesis. Evidence is reviewed on the relationships of personality traits with career decidedness, career indecision, career decision-making self-efficacy, vocational identity, interests and planning. The synthesis indicates that conscientiousness is relatively consistently associated with career decidedness and vocational identity, whereas neuroticism or emotional instability is more often linked to indecision, anxiety and career self-doubt.

Keywords: adolescent, career choice, characterological factors, personality traits, predictor, conscientiousness, neuroticism, openness to experience, career indecision, career decision-making self-efficacy.

Kirish. O'smirlik davrida kasb tanlash shaxsiy qiziqish, qobiliyat va ta'lim imkoniyatlarini kelajakdagi faoliyat talablari bilan muvofiqlashtirishni talab qiladigan murakkab qaror jarayonidir. Bu jarayonni faqat "qaysi kasb yoqadi?" degan savol bilan izohlash yetarli emas. O'smir kasblar haqidagi ma'lumotni qanday izlaydi, muqobil variantlarni qay darajada solishtiradi, noaniqlikka qanday munosabat bildiradi, qaror uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga ola oladimi va tanlangan yo'nalishga qanchalik sodiq qoladi - bularning barchasi individual psixologik xususiyatlar bilan bog'liq.

Kasbiy rivojlanishning ijtimoiy-kognitiv yondashuvida shaxsiy xususiyatlar bevosita "kasb nomini" belgilab bermaydi; ular o'ziga samaradorlik, kutilayotgan natijalar, maqsadlar va kontekstual qo'llab-quvvatlash bilan o'zaro ta'sirda kasbiy xulq-atvorni shakllantiradi [1; 2]. Shu nuqtai nazardan xarakterologik omillarning prediktiv ahamiyati deganda muayyan sifatning aniq kasbni oldindan aytib berishi emas, balki kasbiy izlanish, qaror aniqligi, ikkilanish, rejalashtirish yoki kasbiy identifikatsiya kabi jarayon ko'rsatkichlarini ehtimoliy ravishda izohlashi tushuniladi.

Kasbiy qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklarni tizimlashtirgan Gati va hammualliflar modelida yetarli tayyorgarlikning yo'qligi, axborot yetishmasligi hamda ichki va tashqi ziddiyatlar alohida guruhlariga ajratiladi [3]. Maktab o'quvchilari bilan o'tkazilgan keyingi tadqiqotlar ushbu qiyinchiliklar o'smirlikning o'zidayoq aniq namoyon bo'lishini ko'rsatgan [4]. Demak, kasbiy tanlovga doir ikkilanishni faqat axborot yetishmasligi bilan

tushuntirish to'liq emas; ayrim o'smirlar bir xil ma'lumotga ega bo'lsa ham, qaror qabul qilish uslubida sezilarli farqlanadi.

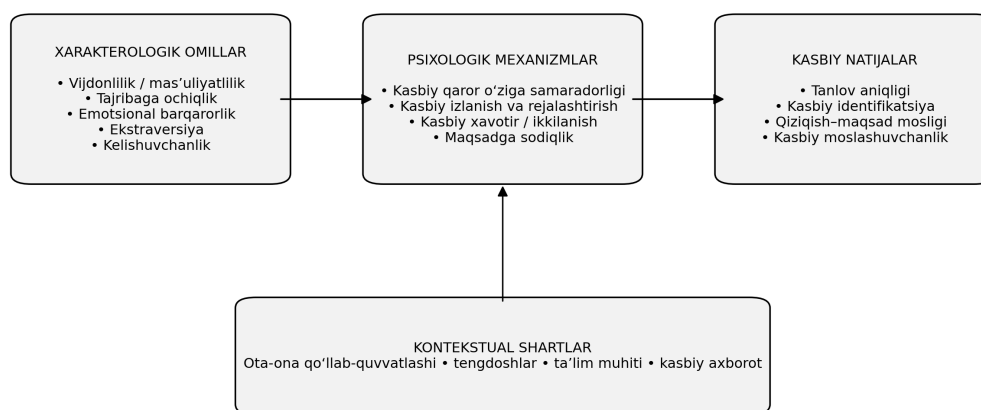
So'nggi yigirma yillik tadqiqotlarda ayniqsa besh omilli shaxs modeli doirasidagi vijdonlilik, nevrotizm, tajribaga ochiqlik, ekstraversiya va kelishuvchanlik kasbiy qarorning turli ko'rsatkichlari bilan bog'langan. Biroq bu bog'lanishlar barcha tanlanmalar va barcha kasbiy natijalarda bir xil emas. Masalan, vijdonlilik ayrim tadqiqotlarda kasbiy tanlov aniqligining eng barqaror ijobiy omili bo'lsa, boshqa modellarda o'ziga samaradorlik yoki qiziqishlar nazorat qilingach uning bevosita hissasi kamayadi [6; 12; 15]. Shu sababli prediktiv ahamiyatni alohida koeffitsiyentdan ko'ra, bevosita va bilvosita yo'llar tizimida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Xarakterologik omillarning kasbiy tanlovdagi umumlashtirilgan prediktiv yo'nalishi

Omil	Ko'proq bog'lanadigan kasbiy natija	Umumiy yo'nalish	Dalilning talqini
Vijdonlilik (mas'uliyatlilik, tartiblilik)	Tanlov aniqligi, rejalashtirish, kasbiy identifikatsiya, sodiqlik	Asosan ijobiy	Eng barqaror ijobiy prediktorlardan biri; ta'sir kuchi o'ziga samaradorlik va boshqa omillar nazorat qilinganda kamayishi mumkin.
Nevrotizm / emotsional beqarorlik	Kasbiy ikkilanish, xavotir, o'ziga shubha, past sodiqlik	Asosan salbiy	Qaror jarayonidagi qiyinchiliklar bilan eng izchil bog'langan xavf omillaridan biri.
Tajribaga ochiqlik	Kasbiy izlanish, qiziqishlar, maqsadlar, qiziqish-aspiratsiya mosligi	Ko'proq ijobiy	Yangi variantlarni ko'rib chiqish va kasbiy qiziqishlarning differensiallashuviga yordam beradi; barcha natijalarda bir xil emas.
Ekstraversiya	Ijtimoiy izlanish, o'ziga samaradorlik, ayrim rejalashtirish ko'rsatkichlari	Aralash / kontekstual	Ijtimoiy resurslardan foydalanishni kuchaytirishi mumkin, biroq bevosita kasbiy qaror natijalariga ta'siri barqaror emas.
Kelishuvchanlik	Ijtimoiy moslashuv, qo'llab-quvvatlashdan foydalanish, ayrim qaror ko'rsatkichlari	Aralash	Ba'zi tadqiqotlarda ijobiy, ayrim regressiya modellarida esa qaror qiyinchiliklari bilan ijobiy bog'lanish qayd etilgan; kontekstga sezgir.

2015-yildagi meta-analitik sintez besh omilli shaxs xususiyatlari kasbiy qaror qiyinchiliklarini prediktsiya qilishini ko'rsatgan: nevrotizm bilan qiyinchiliklar o'rtasidagi bog'lanish ijobiy, qolgan to'rtta omil bilan esa umumiy yo'nalish salbiy bo'lgan, biroq o'rtacha effektlar kichik darajada qolgan [12]. Bu xulosa xarakterologik ko'rsatkichlarni yagona diagnostik hukmga aylantirmaslik kerakligini ko'rsatadi. 2026-yilda e'lon qilingan sistematik sharh ham yangi tadqiqotlar kesimida vijdonlilik va tajribaga ochiqlikning kasbiy yetuklik, qaror o'ziga samaradorligi va identifikatsiya bilan ko'p hollarda ijobiy, nevrotizmning esa qaror qiyinchiliklari va past sodiqlik bilan izchil salbiy bog'lanishini qayd etadi [20].

O'smirlarning kasbiy tanlovida xarakterologik omillarning prediktiv modeli



Izoh: model adabiyotlar sintezi asosida tuzilgan; bog'lanishlar deterministik emas.

1-rasm. O'smirlarning kasbiy tanlovida xarakterologik omillarning prediktiv ta'sir modeli

Taklif etilgan modelda xarakterologik omillar kasbiy natijalarga uch xil yo'l bilan ta'sir qiladi. Birinchi yo'l - to'g'ridan-to'g'ri: masalan, vijdonlilikning tanlov aniqligi yoki kasbiy sodiqlik bilan bog'lanishi. Ikkinchi yo'l - ijtimoiy-kognitiv vositachilar orqali: shaxs xususiyatlari kasbiy o'ziga samaradorlik, izlanish va rejalashtirishni kuchaytiradi yoki susaytiradi, ular esa keyingi qaror sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Uchinchi yo'l - kontekst bilan o'zaro ta'sir: ota-ona qo'llab-quvvatlashi, maktab muhiti va tengdoshlar bilan kasbiy muloqot shaxs xususiyatlarining namoyon bo'lish kuchini o'zgartirishi mumkin [5; 9; 11; 13].

Olingan sintezning birinchi muhim xulosasi shuki, o'smirning xarakterologik profili kasbiy tanlovga ta'sir qiladi, ammo bu ta'sir kasb nomi darajasida emas, qaror jarayonining sifati darajasida namoyon bo'ladi. Vijdonlilik yuqori bo'lgan o'smirda ma'lumotni tartibli yig'ish, variantlarni mezonlar bo'yicha solishtirish va boshlangan reja bo'yicha izchil harakat qilish ehtimoli yuqoriroq. Shuning uchun uning prediktiv ahamiyati "qaysi sohani tanlaydi?" savolidan ko'ra "tanlovni qanchalik tizimli amalga oshiradi?" savoliga yaqinroq.

Vijdonlilik bo'yicha dalillar nisbatan barqaror bo'lsa-da, uni universal "ijobiy" xususiyat sifatida soddalashtirish ham to'g'ri emas. Lounsbury va hammualliflari turli yoshdagi maktab o'quvchilarida vijdonlilikning kasbiy tanlov aniqligi bilan ijobiy bog'lanishini ko'rsatgan [6]. Turda esa vijdonlilikning kasbiy sodiqlik va identifikatsiyaga ijobiy hissasini qayd etgan [18]. Shu bilan birga, Duru va hammualliflari modelida kasbiy o'ziga samaradorlik komponentlari kiritilgach, vijdonlilikning mustaqil hissasi kamaygan [15]. Demak, vijdonlilik ko'pincha kasbiy qarorga yordam beruvchi resurs, biroq bu resursning amaliy samarasi o'smir o'zini qaror qabul qilishga qanchalik qodir deb his qilishiga bog'liq.

Nevrotizm yoki emotsional beqarorlik bo'yicha naqsh ancha bir xil. Meta-analizlar va o'smirlar bilan o'tkazilgan yangi tadqiqotlar uning kasbiy ikkilanish, qaror qiyinchiliklari, xavotir va kasbiy o'ziga shubha bilan bog'lanishini ko'rsatadi [12; 13; 15; 18; 20]. Bu xususiyatning prediktiv kuchini "o'smir kasb tanlay olmaydi" tarzida talqin qilish xato bo'ladi. Mazmuniy jihatdan muammo ko'proq xato qilish ehtimolini keskin baholash, salbiy oqibatlarini ortiqcha kutish va qarorni kechiktirishga moyillik orqali shakllanadi. Shu sababli kasbiy maslahatda nevtotizm yuqori chiqsa, kasb ro'yxatini qisqartirishdan oldin qaror xavotiri va o'ziga samaradorlikni baholash foydaliroq.

Tajribaga ochiqlik kasbiy rivojlanishning boshqa tomonini ifodalaydi. U yangi kasblar, noodatiy faoliyat turlari va alternativ ta'lim yo'llarini ko'rib chiqishga psixologik tayyorlik bilan uyg'unlashadi. Hirschning longitudinal natijalari shaxs xususiyatlari kasbiy qiziqish va maqsadlarning rivojlanishi bilan vaqt bo'yicha bog'lanishini ko'rsatgan [10]. 2019-yilgi meta-analiz esa Big Five xususiyatlari bilan RIASEC qiziqish tiplari o'rtasida tizimli munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi [14]. Zamonaviy sistematik sharhda ham ochiqlik ayrim tanlanmalarda kasbiy yetuklik, o'ziga samaradorlik va qiziqish-aspiratsiya mosligi uchun muhim omil sifatida qayd etilgan.

Ekstraversiya va kelishuvchanlikning natijalari kamroq izchil. Buning sababi ularning kasbiy qaror bilan bevosita emas, ko'proq ijtimoiy kontekst orqali bog'lanishi bo'lishi mumkin. Ekstravert o'smir mutaxassislar, o'qituvchilar yoki tengdoshlar bilan ko'proq muloqot qilib, kasbiy axborotni faolroq yig'ishi mumkin; biroq bu avtomatik ravishda tanlovning to'g'riligini kafolatlamaydi. Xuddi shuningdek, kelishuvchanlik ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan samarali foydalanishga yordam berishi mumkin, lekin kuchli tashqi bosim sharoitida boshqalarning kutishlariga haddan tashqari moslashish ehtimolini ham oshiradi. Duru va hammualliflari modelida kelishuvchanlikning qaror qiyinchiliklari bilan ijobiy bog'lanishi aynan bunday murakkablikni ko'rsatadi [15].

Prediktiv tahlilning eng muhim metodologik jihati shaxs xususiyatlari va kasbiy tanlov orasiga vositachi o'zgaruvchilarni kiritish zarurligidir. Hirschi, Niles va Akos shaxs va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning tanlov aniqligi hamda moslikka ta'siri kasbiy tayyorgarlikdagi faol ishtirok orqali namoyon bo'lishini ko'rsatgan [11]. Marcionetti va Rossier ayrim shaxs ta'sirlarida ota-ona qo'llab-quvvatlashining vositachi rolini aniqlagan [13]. Azpilicueta va hammualliflar esa ijtimoiy-kognitiv kasbiy o'zini boshqarish modeli doirasida shaxs xususiyatlarining ko'p ta'siri o'ziga samaradorlik va boshqa kognitiv mexanizmlar orqali shakllanishini ko'rsatgan [19]. Bu natijalar kasbga yo'naltirish amaliyotida "test natijasi → kasb tavsiyasi" sxemasidan voz kechishni talab qiladi.

Amaliy nuqta nazardan, xarakterologik diagnostika uch bosqichli talqin qilinishi mumkin. Avval o'smirning qaror jarayonidagi kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi: tartiblilik, yangilikka ochiqlik, hissiy barqarorlik, muloqotga kirishuvchanlik va boshqalarga moslashuv. Keyin bu xususiyatlar kasbiy o'ziga samaradorlik, qiziqishlar va real kasbiy tajriba bilan solishtiriladi. So'nggi bosqichda esa tashqi kontekst - ota-ona kutishlari, maktabdagi yo'naltirish, hududiy ta'lim imkoniyatlari va tengdoshlar ta'siri hisobga olinadi. Ana shundagina xarakterologik ko'rsatkich prognostik jihatdan mazmunli bo'ladi.

Mazkur sintezning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, tahlilga kiritilgan tadqiqotlar turli mamlakatlarda o'tkazilgan va ta'lim tizimlari bir-biridan farq qiladi. Ikkinchidan, barcha ishlarda "kasbiy tanlov" bir xil o'lchanmagan: ayrimlar tanlov aniqligini, boshqalari ikkilanishni, o'ziga samaradorlikni, identifikatsiyani yoki kasbiy izlanishni baholagan. Uchinchidan, ko'plab tadqiqotlar Big Five modeliga tayangan; xarakter aksentuatsiyalari yoki mahalliy madaniy xususiyatlarga xos xarakter ko'rsatkichlari kamroq qamrab olingan. Shu sababli O'zbekiston o'smirlari tanlanmasida xarakterologik omillar, kasbiy qiziqishlar va kasbiy qaror o'ziga samaradorligini bir modelda tekshirish keyingi empirik tadqiqotning muhim vazifasi bo'lib qoladi.

Xulosa. O'smirlarning kasbiy tanlovida xarakterologik omillar statistik va psixologik jihatdan ahamiyatli, biroq deterministik bo'lmagan prediktorlar hisoblanadi. Xususan, vijdonlilik kasbiy tanlovning aniqligi, rejalashtirish va kasbiy identifikatsiya bilan eng barqaror ijobiy bog'lanadigan xususiyatlardan biri bo'lib, uning ta'siri ko'pincha kasbiy o'ziga samaradorlik va faol rejalashtirish bilan uyg'unlashganda yanada kuchayadi. Nevrotizm yoki emotsional beqarorlik esa kasbiy ikkilanish, xavotir va o'ziga shubha bilan nisbatan izchil bog'lanib, kasbiy qaror sifatini pasaytiruvchi xavf prediktori sifatida alohida e'tibor talab qiladi. Tajribaga ochiqlik kasbiy qiziqishlarni kengaytirish, mavjud variantlarni o'rganish hamda qiziqish va maqsadlar o'rtasidagi moslikni aniqlashda muhim psixologik resurs bo'lishi mumkin, ekstraversiya va kelishuvchanlikning ta'siri esa ko'proq ijtimoiy kontekstga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, xarakterologik omillarning muhim qismi kasbiy tanlovga bevosita emas, balki kasbiy qaror qabul qilishdagi o'ziga samaradorlik, izlanish faolligi, rejalashtirish, xavotir darajasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash kabi mexanizmlar orqali bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish jarayonida shaxs xususiyatlarini muayyan kasbga "mos" yoki

"nomos" degan qat'iy mezon sifatida baholashdan ko'ra, ularni o'smirning qaror qabul qilish uslubi, mavjud psixologik resurslari hamda duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarini aniqlash vositasi sifatida qo'llash ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Bandura A., Barbaranelli C., Caprara G. V., Pastorelli C. Self-efficacy beliefs as shapers of children's aspirations and career trajectories // *Child Development*. – 2001. – Vol. 72, No. 1. – P. 187–206. – DOI: 10.1111/1467-8624.00273.
- [2] Lent R. W., Brown S. D., Hackett G. Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance // *Journal of Vocational Behavior*. – 1994. – Vol. 45, No. 1. – P. 79–122. – DOI: 10.1006/jvbe.1994.1027.
- [3] Gati I., Krausz M., Osipow S. H. A taxonomy of difficulties in career decision making // *Journal of Counseling Psychology*. – 1996. – Vol. 43, No. 4. – P. 510–526. – DOI: 10.1037/0022-0167.43.4.510.
- [4] Gati I., Saka N. High school students' career-related decision-making difficulties // *Journal of Counseling & Development*. – 2001. – Vol. 79, No. 3. – P. 331–340. – DOI: 10.1002/j.1556-6676.2001.tb01978.x.
- [5] Kracke B. The role of personality, parents and peers in adolescents' career exploration // *Journal of Adolescence*. – 2002. – Vol. 25, No. 1. – P. 19–30. – DOI: 10.1006/jado.2001.0446.
- [6] Lounsbury J. W., Hutchens T., Loveland J. M. An investigation of Big Five personality traits and career decidedness among early and middle adolescents // *Journal of Career Assessment*. – 2005. – Vol. 13, No. 1. – P. 25–39. – DOI: 10.1177/1069072704270272.
- [7] Germeijs V., Verschueren K. High school students' career decision-making process: A longitudinal study of one choice // *Journal of Vocational Behavior*. – 2006. – Vol. 68, No. 2. – P. 189–204. – DOI: 10.1016/j.jvb.2005.08.004.
- [8] Rogers M. E., Creed P. A., Glendon A. I. The role of personality in adolescent career planning and exploration: A social cognitive perspective // *Journal of Vocational Behavior*. – 2008. – Vol. 73, No. 1. – P. 132–142. – DOI: 10.1016/j.jvb.2008.02.002.
- [9] Dietrich J., Kracke B. Career-specific parental behaviors in adolescents' development // *Journal of Vocational Behavior*. – 2009. – Vol. 75, No. 2. – P. 109–119. – DOI: 10.1016/j.jvb.2009.03.005.
- [10] Hirschi A. Vocational interests and career goals: Development and relations to personality in middle adolescence // *Journal of Career Assessment*. – 2010. – Vol. 18, No. 3. – P. 223–238. – DOI: 10.1177/1069072710364789.
- [11] Hirschi A., Niles S. G., Akos P. Engagement in adolescent career preparation: Social support, personality and the development of choice decidedness and congruence // *Journal of Adolescence*. – 2011. – Vol. 34, No. 1. – P. 173–182. – DOI: 10.1016/j.adolescence.2009.12.009.
- [12] Martincin K. M., Stead G. B. Five-factor model and difficulties in career decision making: A meta-analysis // *Journal of Career Assessment*. – 2015. – Vol. 23, No. 1. – P. 3–19. – DOI: 10.1177/1069072714523081.
- [13] Marcionetti J., Rossier J. The mediating impact of parental support on the relationship between personality and career indecision in adolescents // *Journal of Career Assessment*. – 2017. – Vol. 25, No. 4. – P. 601–615. – DOI: 10.1177/1069072716652890.
- [14] Hurtado Rúa S. M., Stead G. B., Poklar A. E. Five-factor personality traits and RIASEC interest types: A multivariate meta-analysis // *Journal of Career Assessment*. – 2019. – Vol. 27, No. 3. – P. 527–543. – DOI: 10.1177/1069072718780447.
- [15] Duru H., Söner O., Sinan F. N. Predictors of career decision-making difficulties among high school students: Career decision-making self-efficacy and personality traits: The case of Turkey // *Educational Sciences: Theory & Practice*. – 2021. – Vol. 21, No. 1. – P. 33–42. – DOI: 10.12738/jestp.2021.1.003.

2021